شەڕەکانی نێوان ڤۆلتێر و ڕۆسۆ.. نووسینی / حسونە المصباحی.. وەرگێڕانی/ ئاکۆ عەبدوڵڵا

ئەو شانۆگەریەی ئێستا لەپاریس نمایش دەکرێت، ئەو شەڕە سەختانەی هێناوە یاد کە لەنێوان ڤۆلتێر و ڕۆسۆدا ڕوویان دابوو. ئەوانە لەفەلسەفەی فەڕەنسی سەدەی هەژدە، دوو کەسایەتی دیار بوون. نەک تەنیا لەفەڕەنسا، بەڵکو لەسەرانسەری کیشوەرە کۆنەکە، دوو ئەستێرەی درەوشاوە بوون. بەبیرۆکە و تێزەکانیان دەربارەی پرسە جۆراوجۆرەکانی سیاسەت و هزر و کۆمەڵایەتی و ئایینی، بیری لیبراڵی و دیموکراسییان تاودا. ئەو بیرەی بڵێسەی شۆڕشی فەڕەنسای هەڵگیرساند. هەر دووکیشیان بەرەنگاری کۆنەپەرستی ئایینی و دەسەڵاتی کڵێسە و هەموو دیاردەکانی ستەمکاری و پاوانخوازی بوونەوە. ئێستا ئەو دووانە لەگۆڕستانی (پانتیۆن)ی تایبەت بەبانگخوازانی فەڕەنسا ڕاکشاون.

ڤۆلتێر ساڵی 1694 لەخێزانێکی خۆشگوزار هاتە دنیا. کە تەمەنی گەیشتە بیست و پێنج ساڵ، ناوی ڤۆلتێری بۆ خۆی هەڵبژارد. پێشتر ناوی فرانسوا ماری ئاوریە بوو. لەساڵانی خوێندنی زانکۆ تێکەڵی ناوەندە ڕۆشنبیرەکانی کوڕانی ئەرستۆکراتی بوو. کاتێکیش تەمەنی گەیشتە نۆزدە ساڵی، خوێندنی یاسای جێهێشت تاکو ببێت بەنووسەری باڵیۆزخانە، بەڵام هەڵوێستە سیاسییە لیبراڵەکانی بەرەو زیندانە ترسناکەکەی باستیلیان برد. ئەو کاتە تەمەنی بیست و سێ ساڵ بوو. دوای ئەوەی شانۆگەریەکەی (ئۆدیپ) سەرکەوتنی گەورەی تۆمارکرد، دیسان فڕێیان داوە ناو ئەو زیندانەی کە پێشتر ناومان هێنا. دوای دەرچوونی، ژیانی ئاوارەیی لە لەندەن هەڵبژارد. ئەوسا ساڵی 1726 بوو. لەوێ ئاشنای فەلسەفەی لۆک و تاقیکردنەوە فیزیاییەکانی نیوتن بوو. لەبەرهەمەکەی (نامە فەلسەفییەکان) دا کە ساڵی 1734 بڵاوکرایەوە، بیرۆکە نوێیەکانی لەبوارە جیاجیاکان نیشاندا. بەبوێری و ئازایش بۆچوونەکانی خۆی خستەڕوو، بەتایبەتی لەوانەی پەیوەستن بەئایین. ئەو کتێبە لەناو ئەوانەی ئاواتەخوازی جیهانی باشتر و دوور لەستەمکاری سیاسی و کۆنەپەرستی ئایینی بوون، دەنگی داوە. ساڵی 1762 ڤۆلتێر بۆ بەرژەوەندی هاوڵاتییەك کە (جان کالاس)

ی ناوبوو و تۆمەتبار کرابوو بەکوشتنی کوڕەکەی بەهەڵە، هاتەدەنگ و دەقێکی بەناوی (لێبووردەیی) نووسی. تێیدا بەتوندی هێرشی کردە سەر کڵێسە، تا مردنیشی لەساڵی 1778، واتا ساڵێک پێش هەڵگیرسانی شۆڕشی فەرەنسی، ڤۆڵتێر وەک هێمایەکی گەورە بۆ بەرگریکەرانی ئازادی، ئەوانەی کە کۆنەپەرستی و ستەمکاری ڕەتدەکەنەوە، دانرا.
سەبارەت بەجان جاک ڕۆسۆ. ئەویش ساڵی 1712 لە شاری جنێڤ هاتە دنیا. چەند ڕۆژێک دوای بوونی، دایکی کۆچی دوایی کرد، بۆیە خاڵی بەخێوی کرد، ئەو خاڵەی قەشەیەکی پرۆتستانتی بوو. جان جاک ڕۆسۆ سەرەتای ژیانی وەك كرێكار لەنووسینگەی دادگە کاری کرد. دواتر لای نەخش سازێك. کاتێک تەمەنی گەیشتە شانزە ساڵان، جنێڤی جێهێشت و لای خانمێك کە ناوی (ڤارتانس) بوو ژیا. ئەو ژنە لەڕووی ئەدەبی و سەکسی پەروەردەی کرد. کاتێک تەمەنی گەیشتە سی ساڵی، ڕووی لەپاریس کرد، لەوێ دا پەیوەندی بەبازنەی (ئینسکلۆپیدییەکان) کرد و دیدرۆ و ڤۆلتێر و ئەوانی دیکەی ناسی.
دوای ئەوەی کتێبەکانی (ئیمیل) و (پەیمانی کۆمەڵایەتی) لەساڵی 1762دا بڵاوکردەوە، ڕۆسۆ ناوبانگی گەورەی تۆمارکرد. بەڵام هێزە کۆنەپارێز و کۆنەپەرستەکان بەتوندی هێرشیان کردە سەری. ئەوسا ڕۆسۆ هەستی بەو مەترسیانە دەکرد کە ڕووبەڕووی دەبوونەوە، بۆیە هەڵهاتە لەندەن، لەوێدا شەڕی گەرمی دژی (هیوم) ی فەیلەسوف کرد، کە ئەویان یارمەتی دابوو لەپایتەختی بەریتانیا نیشتەجێ بێت، بە(سیخوڕ) یش تۆمەتباری کرد. ساڵانێکی درێژ لەسەریەك ڕۆسۆ بەتێکچوونی دەمار ناڵاندی. بەڵام ئەوە نەبووە ڕێگر لەنووسینی دوو کتێبی گرنگ (دانپێدانانەکان) و (خەونەکانی تاکە کەسی). ڕۆژی 2 ی تەمموزی ساڵی 1778 جان جاک ڕۆسۆ کۆچی دوایی کرد، واتا تەنیا دوو مانگ دوای مردنی ڤۆلتێر.
لەسەرەتا دا ڕۆسۆ بە ڤۆلتێر و بیرۆکەکانی سەرسام بوو. پێش ئەوەی پێی بگات، هەموو کتێبە بڵاوکراوەکانی خوێندبۆوە. لە (دانپێدانانەکان) یش دا دانی بەوەدا ناوە (نامە فەلسەفییەکان) کتێبە دڵخوازەکەی ئەوە، بەڵادەیەک هەرگیز لەخوێندنەوەی بێزار نابێت. کاتێکیش نمایشی شانۆگەری (زایر) () ی بینی، کە لەشاری گرەنۆبڵ نمایش دەکرا، ڕۆسۆ کە ئەوکات تەمەنی بیست و پێنج ساڵان بوو، بەهۆی کاریگەری زۆر هەستی بەتەنگەنەفەسی کرد. خەریک بوو بەهۆیەوە لەهۆش خۆی بچێت. ساڵی 1748نامەیەکی بۆ ڤۆلتێر نووسی و داوای دیداری لێکرد، دیدارێك کە لەتەمەنی پانزە ساڵییەوە بەتامەزرۆییەوە چاوەڕێی دەکرد. بەڵام ڤۆڵتێر کە ناوبانگی بەرفراوانی هەبوو نەک تەنها لەفەرەنسا، بەڵکو لەبەریتانیا و هۆڵەندا و ئەڵمانیاش، وەڵامی بانگهێشتنامەکەی نەدایەوە، بۆیە

ڕۆسۆ بەپەلە پێوەندی بەبازنەی ئینسکلۆپیدیەکان کرد. ئەوسا ئەستێرە ئەویش درەوشاوە و لەناوەندە هزرییەکان پێگەی بەرزی گرت، بەتایبەتیش دوای ئەوەی کتێبەکەی (پەیمانی کۆمەڵایەتی) ی بڵاوکردەوە. بەڵام ڤۆڵتێر هیچ سەرسامی بۆ ئەو کتێبە دەرنەبڕی، بە (گەڕانەوە بۆ دواوە) و بانگەواز بۆ ڕەتکردنەوەی ئەو پێشکەوتنەی دانا کە هێندە بەتوندی و بەهێز بەرگری لێدەکرد. لەنامەیەکیش کە بۆ رۆسۆی نارد لە 30 ی ئابی 1755دا ڤۆلتێر نووسی، هەر کەسێک (پەیمانی کۆمەڵایەتی) بخوێنێتەوە، ویستی خۆخزاندن بۆ چوار پێیی دەبزوێت. بۆ ئەوەی ڤۆلتێر زیاتر بێزاری بکات، وتی: “من حەز لەخۆشگوزەرانی و لوتبەرزی و تەنانەت شل و شلۆقی و دەوڵەمەندی دەکەم. حەزم لەهەموو خۆشیەکە و هەموو هونەرێکیشم بەهەموو جۆرەکانەوە خۆشدەوێت”. ئەو نامە توند و تیژە بڵێسەی جەنگی گەرمی نێوان ئەو دوو فەیلەسوفە گەورەیەی هەڵگیرساند، دوای پێنج ساڵ لەنامەکەی ڤۆڵتێر، رۆژی 17ی حوزەیرانی 1760 رۆسۆ نامەیەکی بۆ نووسەری کتێبی (نامە فەلسەفییەکان) نارد تێیدا بەو ڕستەیە دەستی پێکرد (خۆشم ناوێیت بەڕێزم!) و بە (ماڵئاوا بەڕیزم!) یشم کۆتایی هێنا بوو.
لەوەڵامی ئەو نامە پڕ لەنائومێدی و تاڵە دا ڤۆڵتێر وتی: “نە رۆسۆ و نە نووسینەکانیم خۆشدەوێ”. کاتێکیش ڕۆسۆ بەرهەمەکەی (هۆلیوزی نوێ) ی بڵاوکردەوە، ڤۆڵتێر بەتوندی هێرشی کردە سەر و بە (بۆرجوازی) و (بەگەمژە) ناوی برد. سەبارەت بەپەیمانی کۆمەڵایەتیش وتی : “کارێکە تەنها بۆ فەیلەسوفێکی بچووک گونجاوە کە سەردانی خانووە بچووکەکان دەکات”. سەرچاوە: https://elaph.com/Web/ 2/ 11/ 2017 () مەبەستی شانۆکەری (Zaïre) یە کە ڤۆلتێر ساڵی 1732 نووسی. (وەرگێڕ)